

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 3.085:303.725.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.3/06>

Андріян В.І.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТУ ТА СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

У статті розкривається зміст поняття «соціальної відповідальності», в контексті вимог міжнародних стандартів, законодавчих документів та тлумачень різних наукових шкіл та напрямів. Визначено систему ключових понять, базових положень та підходів, що формують категоріальне поле соціальної відповідальності. Проведено теоретичну інтерпретацію поняття «соціальної відповідальності». Обґрунтовано соціальну природу та специфіку соціально відповідальних дій у взаємодетермінації економічних та соціальних процесів. Показано об'єктивну та суб'єктивну обумовленість соціальної відповідальності; виявлено її детермінанти (суб'єкт, об'єкт, предмет, ціль, напрями), що в сукупності складає систему соціальної відповідальності. Виділено етапи еволюції соціальної відповідальності як когнітивної категорії. В даній роботі запропоновано визначення цього поняття з урахуванням його багатоаспектності. Сутність соціальної відповідальності представлена у потрійному вигляді. Як елемент цільової орієнтації, економічної діяльності та стратегії розвитку організації вона утворює умову її довгострокової економічної ефективності. Як відображення сукупності суспільних цінностей та очікувань зацікавлених сторін у цілях та діях організації економічного, соціального та екологічного напрямів – виступає передумовою соціальної корисності. Як складова частина результативності господарювання – забезпечує покращення економічної соціодинаміки організації. Встановлено наявність взаємозв'язку між ними, показаний її характер та спрямованість. Соціальна відповідальність є універсальним соціально-економічним феноменом, що опосередковує взаємозв'язок соціального та економічного механізмів, що виконує певні функції у життєдіяльності організації та суспільства та впливає на них сталий розвиток. Наголошено, що поняття «соціальна відповідальність» має широке тлумачення у різних наукових працях, законодавчих актах та нормативних документах та за своєю суттю має охоплювати багатогранні аспекти ведення бізнесу.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, корпоративна відповідальність, міжнародні стандарти, організація, бізнес.

Постановка проблеми. На сьогодні наростає загальна тенденція соціалізації економічного розвитку, що сприймається та взаємно пов'язується на рівні окремо взятих суб'єктів з певними правами, повноваженнями та відповідальністю. Цей процес характеризується суттєвим зростанням соціальної активності, усвідомленням необхідності реалізації системної соціально відповідальної діяльності. В суспільстві поступово складається позитивне ставлення до соціальної відповідальності, в професійній та науковій спільнотах формуються загальні підходи щодо розуміння змісту та меж соціальної відповідальності, природи цього явища. Тим часом реальні втілення намірів щодо реалізації соціальної відповідальності далекі від ідеальних. Необхідно

визнати, що більшість, як і раніше, має досить приблизне уявлення про соціальну відповідальність як мету свого пошуку та дій; співвідносять соціальну відповідальність переважно з традиційною благодійністю та вирішенням внутрішніх організаційних проблем; не мають чітких уявлень про цілі та напрями соціальної відповідальності різних рівнів тощо. В умовах реальної практики соціально відповідальної поведінки супроводжуються низькою ефективністю, а досягнуті в межах соціального поля результати – відсутністю інструментів їх об'єктивного аналізу та оцінки. Як наслідок дефініція «соціальна відповідальність» все ще не є остаточно визначеною. Її дослідження набувають все більшої популярності та відбуваються на перетині теоретичних, методологічних,

методичних і практичних аспектів в межах різних суспільних наук, що не може не відбиватися на особливостях формулювання сутності вказаного феномену. Зокрема, економісти основну увагу приділяють вивченню соціальної відповідальності бізнесу, політологи розглядають соціальну відповідальність на рівні держави, соціологи наголошують на необхідності дослідження соціальної відповідальності особистості, в сфері публічного управління акцентують увагу на реалізації відповідальності органів всіх рівнів влади та управління тощо. Тому, зважаючи на природну складність поняття та змісту соціальної відповідальності, постає питання ґрунтовного вивчення сучасного розуміння соціальної відповідальності на новому, якісному рівні як з позицій бізнесу, права, органів влади, громадян тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поняття, змісту та впливу соціальної відповідальності на ефективність діяльності компанії розроблялася в роботах великої кількості сучасних менеджерів, економістів, управлінців, учених тощо. Так, серед авторів фундаментальних робіт у цій галузі можна виділити М. Фрідмана, Т. Боша, Р. Оуена, Е. Лейтона, Р. Вуда, Ф. Хайсека тощо.

Серед вітчизняних праць, що вийшли останнім часом і присвячені дослідженню різних аспектів проблеми соціальної відповідальності, можна виділити роботи А. Андрющенко, І. Рябця, А. Зінченко, М. Саприкіної, А. Колот, С. Білої, І. Вітківської тощо.

Аналізуючи наявні наукові роботи, що висвітлюють питання ефективності концепції соціальної відповідальності, можемо дійти висновку, що однаковою мірою приділяється багато уваги як загальнотеоретичним питанням, так й моделям та структурам соціальної відповідальності, основним напрямкам реалізації програм соціальної відповідальності та практичному досвіду провідних західних і вітчизняних компаній, опису застосовуваних моделей тощо. Незважаючи на виявлений інтерес дослідників до зазначеної предметної галузі, теоретичні основи виявлення основних складових поняття та змісту, масштабів і рівня соціальної відповідальності, оцінки її ефективності ще не сформовані.

Мета статті – проаналізувати особливості поняття та змісту «соціальної відповідальності» в контексті сучасного розуміння та сформованих вимог.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалі пошуки відповіді на питання «що таке соціальна відповідальність» стимулюють активні дослідження в теоретичній та практичній літера-

турі різних галузей сучасної науки. Однак, незважаючи на наявність досить великої кількості наукових розвідок [12; 14, р. 24; 13], загальноприйнятої думки щодо поняття та сутності «соціальної відповідальності» все ще не сформовано. Варто зауважити, що більшість сформованих підходів щодо розуміння поняття та змісту «соціальної відповідальності», здебільшого, мають «присмак» бізнесу – дослідники активно почали досліджувати та розглядати соціальну відповідальність саме як соціальну відповідальність бізнесу в якості своєрідної концепції прав, гарантій, цілеспрямованої діяльності підприємницьких структур для підвищення соціального рівня громадян, працівників та споживачів продукції [8]. Мабуть така тенденція є результатом введення до наукового обігу в 1950-х рр. поняття «соціальної відповідальності бізнесу» науковцями зі США, які з самого початку наголошували на неоднозначності вказаного поняття й не ставили собі за мету сформулювати загальноприйнятне поняття. Зокрема, М. Фрідмен вважав, що «реалізація підприємствами на практиці соціально відповідальної діяльності – це шлях до обкрадання власників (акціонерів) в результаті здійснення додаткових витрат у сферу, що не належить до професійної компетенції підприємств» [2]. Також він вважав, що добродійність – це нераціональний спосіб використання корпоративних ресурсів. Натомість Т. Бош вважав, що існує «обов'язковість соціальної орієнтації підприємства, оскільки саме соціум дозволяє першому реалізовувати себе та отримувати відповідний прибуток» [2].

Наступним етапом підвищеної цікавості до питань соціальної відповідальності стали 1970-ті рр., коли дослідники США та Великобританії почали активно поширювати ідею корпоративної соціальної відповідальності, в якості концепції бізнес-практики, економічної діяльності переважно великих комерційних організацій, що передбачала відповідальність організацій за здійснений вплив їх бізнес-рішень та діяльності на суспільство, навколишнє середовище через встановлення та дотримання прозорості та етичної поведінки, що ґрунтується на добровільній корекції повсякденної практики ведення бізнесу, виробництва відповідних товарів та послуг зважаючи на особливості соціально-екологічних наслідків, а також ефективну взаємодію з усіма зацікавленими сторонами відповідних процесів [3]. Варто вказати, що поняття «корпоративної соціальної відповідальності» також позбавлене однозначності щодо поняття та змісту. На сьогодні створено цілу низку визначень «корпоративної соціальної відпові-

дальності», але при цьому більшість з них наділені розбіжностями щодо сфери корпоративної соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством на рівні уряду, виробників, споживачів, різних неурядових організацій тощо [15, р. 22]. Зокрема, на думку деяких дослідників, корпоративна соціальна відповідальність є «прихильністю бізнесу до концепції сталого економічного розвитку його діяльності по відношенню до власних співробітників, їхніх родин та рідних, місцевого населення й суспільства в цілому з метою покращити якість їх життя» [8].

Зауважимо, що протягом вказаного часу не припинялися дослідження питань соціальної відповідальності, але активний етап досліджень розпочався з початком нового тисячоліття. В 2007 р. Міжнародна Асоціація з стандартизації презентувала розроблений проект соціальної відповідальності WC SR № 113, 2007-7-23; ISO/WD-2600 [13]. В тексті вказаного документу наголошувалося на необхідності зростання потреб підвищення соціальної відповідальності бізнесових структур щодо потреб навколишнього середовища. Крім того документ носив прикладний характер й був спрямований на здійснення універсалізації соціальної відповідальності в якості механізму підвищення значущості оцінки соціальних наслідків бізнесової діяльності [13]. На думку деяких дослідників, прийняття такого міжнародного стандарту повинно сприяти підвищенню ролі соціально-відповідальної поведінки економічних об'єктів, стимулювати зменшення негативних соціальних наслідків виробничої діяльності останніх [1]. Крім того вказаний стандарт містив визначення поняття соціальної відповідальності, а саме: «соціальна відповідальність – є відповідальністю організацій за здійснений вплив власних рішень та дій на стан суспільства й оточуюче середовище, котре реалізується за допомогою прозорості та етичної поведінки, що узгоджується з нормами сталого розвитку, здоров'ям і добробутом суспільства; відповідає інтересам груп і зацікавлених осіб, відповідає нормам чинної нормативно-правової бази й відповідним міжнародним зобов'язанням; інтегрована в діяльність і стратегію розвитку організації, здійснюючись в повсякденній діяльності» [13]. Логічним стало підвищення наукового інтересу на різних рівнях щодо питань соціальної відповідальності та її основних видів. Зокрема, в «Зеленій книзі ЄС» було вказано, що «соціальна відповідальність є інтеграцією соціально-екологічних аспектів в щоденну комерційну діяльність підприємств та в їх взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі» [11].

Крім того почалося активне ототожнення поняття «соціальної відповідальності» з поняттям «корпоративної соціальної відповідальності». Зокрема, Європейська Комісія рекомендувала використовувати поняття «корпоративної соціальної відповідальності» в розумінні «певної концепції, котра є відображенням добровільного рішення компаній брати участь в процесах покращення життя суспільства та захисту навколишнього середовища» [17, р. 22]. Натомість, Всесвітня бізнесова рада зі сталого розвитку наголошує, що «соціальна корпоративна відповідальність – є зобов'язанням бізнесу сприяти сталому економічному розвитку, працюючи з найманими працівниками, їх родинами, місцевою громадою й суспільством загалом з метою покращення якості життя» [5]. Варто вказати, що такі підходи виходять за межі встановлених вимог щодо дотримання встановлених законодавчих норм та передбачають, що компанії та бізнес добровільно вдаватимуться до додаткових заходів спрямованих на підвищення якості життя власних працівників та їх родин, а також місцевих спільнот й суспільства в цілому [16]. На нашу думку, доцільно встановити чіткі межі вимог щодо дотримання законодавчих норм та можливостей виходу за їх межі. Крім того, навіть добровільність додаткової діяльності повинна мати відповідні стимулюючі механізми.

Останніми роками зростає увага науковців щодо вивчення питань соціальної відповідальності. Зокрема, на думку деяких дослідників, «соціальна відповідальність – є відповідальністю організацій за здійснений вплив власних рішень та діяльності (продуктів, послуг, процесів) на суспільство в цілому та навколишнє середовище, що реалізується за допомогою прозорості та етичної поведінки, котра допомагає сталому розвитку, здоров'ю й добробуту суспільства» [6, с. 28]. Крім того автори вважають, що актуальним і вагомим є питання щодо очікувань зацікавлених сторін від реалізації та дотримання саме такої поведінки. На нашу думку, варто погодитися з їх твердженням, щодо того, що така поведінка жодним чином не повинна суперечити встановленим нормам вітчизняного та міжнародного законодавства, й бути поширеною на всю організацію та практикуватися під час всіх її взаємовідносин з іншими.

На думку інших дослідників, «соціальна відповідальність – є етичною ідеологією чи теорією, котра ґрунтується на тому, що юридична особа, організація або людина має зобов'язання діяти з метою принесення користі для суспільства в цілому» [16]. За такого підходу можемо говорити

про два види соціальної відповідальності: пасивну (уникання участі в діях, що можуть призвести до соціально-шкідливих наслідків) та активну (виконання дій, що безпосередньо просуватимуть соціальні цілі) [16].

Деякі дослідники вважають соціальну відповідальність «своєрідним регулятором поведінки людей» [4, с. 46–47]. Соціальну відповідальність сприймають з одного боку, як реакцію суспільства на поведінку індивіда, з іншого – як реакцію індивіда на вимоги суспільства. Звідси, бути відповідальним – в першу чергу визнавати й захищати цінності свого оточення та сприяти реалізації саме його цілей. В кожній великій або малій соціальній групі існує власна система норм, що призводить до виникнення та функціонування своєї власної системи рольових очікувань. Особистість, за таких умов, виступає носієм ролей, взаємопов'язаних з нормами різних соціальних груп, до яких вона належить.

Окремі дослідники йдуть далі й вважають «соціальну відповідальність певною філософією або своєрідним форматом взаємовідносин між підприємницькими структурами і суспільством, за яких забезпечуватиметься необхідний економічний прогрес, зберігатиметься довкілля, домінуватиме соціально відповідальна поведінка бізнесу, що, все разом, сприятиме соціальній згуртованості суспільства, підвищенню якості життя» [7]. На підтвердження цієї точки зору варто навести думку деяких дослідників, які вважають, що «соціальна відповідальність є категорією для позначення міри вільного прояву соціальним суб'єктом власного обов'язку й права обирати за конкретних умов оптимальний варіант ставлення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства» [9]. Але ми більше схилиємося до думки дослідників, які вважають, що «соціальна відповідальність – є соціальним явищем, що являє собою добровільне й свідоме виконання, використання та дотримання суб'єктами суспільних взаємовідносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їх порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами» [10, с. 455–456].

Деякі дослідники здебільшого трактують соціальну відповідальність як «ступінь участі організацій в процесах вирішення соціальних питань та досягнення пріоритетів в соціальній сфері зацікавлених внутрішніх та зовнішніх сторін, й суспільства в цілому» [18]. Крім того, вказана участь повинна підтверджуватися певними зобов'язаннями організації, що можуть бути перевіреними відповідно до показників, котрі безпосе-

редньо характеризують процеси конкретної організації зважаючи на особливості її діяльності.

Наявність різноманітних підходів щодо поняття та змісту «соціальної відповідальності» призводять до неможливості створити загальноприйнятний підхід навіть під час формування міжнародних стандартів. Показовим є ситуація з міжнародним стандартом SA8000:2008, в якому відсутнє чітко сформульоване визначення поняття «соціальної відповідальності». Така ситуація призводить до того, що деякі фахівці починають ототожнювати поняття «соціальної відповідальності» з різними аспектами здійснення впливу ведення бізнесу на сфері життєдіяльності людини та суспільства, в результаті чого втрачається сам сенс концепції «соціальної відповідальності» відповідно до норм формування того або іншого стандарту. Варто вказати, що автори вказаного нами стандарту звели поняття «соціальної відповідальності» до «менеджменту організацій, відповідального за персонал організації», суттєво обмежуючи визначення цього поняття. Крім того, на думку деяких дослідників, стандарт не торкається питань пов'язаних з впливом діяльності тієї чи іншої організації на навколишнє довкілля або суспільство в цілому, зважаючи їх до питань дотримання прав людини на робочому місці [8].

Неоднозначність у трактуванні означеного вище поняття пояснюється тим, що у світовій практиці існують різні моделі, рівні, складові елементи та форми прояву, що висвітлюють лише окремі аспекти соціальної відповідальності. Зважаючи на вказане пропонуємо розуміти соціальну відповідальність – як відповідальність перед людьми відповідно до даних їм обіцянок або взятих зобов'язань. Вказане поняття є досить широке й може охоплювати практично весь спектр людських взаємовідносин: відповідальними можуть бути як окремі громадяни, так і бізнес, підприємства, корпорації, держави тощо; люди також можуть виступати працівниками окремої організації, підприємства, членами суспільства або держави тощо. Таке розуміння соціальної відповідальності надасть можливість ефективно поєднувати економічні, правові, екологічні та етичні складові соціальної відповідальності, намагаючись мінімізувати можливі внутрішні та зовнішні ризики й сформувати відповідний імідж соціально відповідальної установи або людини.

Висновки. Таким чином, поняття «соціальної відповідальності» досить неоднозначно трактується в сучасних наукових працях, нормативно-правових актах, міжнародних та державних стандар-

тах й охоплює питання економічного, правового, екологічного та етичного спрямування. Крім того, соціальна відповідальність є відносно самостійним видом діяльності, для якого характерні специфічні риси, в першу чергу щодо надання переваги інтересам широких верст населення, навіть за умов, що вони не співпадають з інтересами інших. Також, соціальна відповідальність є широким системним поняттям, що передбачає необхідність враховувати вимоги як суспільства, так й окремих структурних його елементів. Зважаючи на проведений аналіз, можемо стверджувати, що соціальна відпо-

відальність жодним чином не повинна зводитися до якогось окремого виду відповідальності, й не бути сукупністю декількох відповідальностей відразу. Соціальна відповідальність – це соціальний зріз наявних видів відповідальності, за допомогою якого відбувається розкриття соціальної сутності кожного з видів відповідальності; це особливий вид суспільних взаємовідносин і закономірний результат розвинутої соціально орієнтованої системи й водночас важливий показник економічної, соціальної й політичної зрілості суспільств, його соціального забезпечення.

Список літератури:

1. Андрущенко А., Рябець І. Соціальна відповідальність: теоретико-методологічний аспект аналізу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. № 844 : Соціологічні дослідження сучасного суспільства. 2008. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/4782> (дата звернення: 10.07.2023)
2. Беленька О. Реалізація соціальної відповідальності бізнесу в Україні URL: https://feu.kneu.edu.ua/ua/confere_nce/conf_social_dev_ukr_12/section5/b (дата звернення: 20.07.2023)
3. Біла С. О. Соціальна відповідальність бізнесу. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Соціальна_відповідальність_бізнесу (дата звернення: 22.07.2023)
4. Вітковська І. М. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу. *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. 2011. № 948. С. 45–48.
5. Всесвітня бізнесова рада із сталого розвитку (WBCSD – World Business Council for Sustainable Development). URL: www.wbcsd.org (дата звернення: 19.07.2023).
6. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010: стан та перспективи розвитку. Київ. 2010. 56 с.
7. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів. *Економічна теорія*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_4_2 (дата звернення: 19.07.2023).
8. Мортеза Раджаб Заде, Залога В., Івченко А. Розвиток поняття «соціальна відповідальність» та її вплив на конкурентоспроможність організації. *Вісник Сумського державного університету. Сер. : Економіка*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2013_4_17 (дата звернення: 19.07.2023).
9. Патинок О.П. Соціальна відповідальність в професійній діяльності соціального інспектора. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35079/Patynok.pdf> (дата звернення: 19.07.2023).
10. Савченко І. Г. Категорія соціальної відповідальності в основних філософських парадигмах. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України* : наук. журн. Київ. 2005. № 2. С. 454–459.
11. A Green Paper on future electoral arrangements for the National Assembly for Wales Presented to Parliament by the Secretary of State for Wales by Command of Her Majesty May 2012 URL: <http://regulation.gov.uk/library/4-zeleni-ta-bili-knigi-rekomendacii-sodo-ih-napisanna> (дата звернення: 20.07.2023).
12. Chatterjee K., S. Bhattacharyya SA-8000: avitaltoolforgarmentindustry URL: <http://www.indiantextile-journal.com> (дата звернення: 20.07.2023).
13. Guidance on social responsibility URL: <http://www.iso.org> (дата звернення: 20.07.2023).
14. Kell G., Kaufman E., Sullivan J. From principles to practice: the role of SA8000 in implementing the UN Global Compact. Washington: Center for International Private Enterprise. 2010. 64 p.
15. Ma M., Marlin J., Kaufman E., Wiesman L. From words to action: a business case for implementing workplace standards. Centre for International Private Enterprise. 2009. 26 p.
16. Social responsibility URL: <http://en.wikipedia.org> (дата звернення: 20.07.2023).
17. The Challenges of Corporate Social Responsibility. Towards Constructive Partnership. The Phillip Morris Institute for Public Policy Research ASBL. Brussels, Belgium, 2000. 220 p.
18. What is social accountability definition and meaning URL: (дата звернення: 20.07.2023).

Andriiash V.I. THEORETICAL APPROACHES TO THE CONTENT AND ESSENCE OF THE CONCEPT OF “SOCIAL RESPONSIBILITY”

The article reveals the meaning of the concept of «social responsibility» in the context of the requirements of international standards, legislative documents and interpretations of various scientific schools and directions. A system of key concepts, basic provisions and approaches forming the categorical field of social responsibility

is defined. A theoretical interpretation of the concept of «social responsibility» has been carried out. The social nature and specificity of socially responsible actions in the mutual determination of economic and social processes are substantiated. The objective and subjective conditioning of social responsibility is shown; its determinants (subject, object, subject, goal, directions) have been revealed, which together constitute a system of social responsibility. The stages of the evolution of social responsibility as a cognitive category are highlighted. This paper proposes a definition of this concept taking into account its multifaceted nature. The essence of social responsibility is presented in a threefold form. As an element of target orientation, economic activity and development strategy of the organization, it forms a condition for its long-term economic efficiency. As a reflection of the set of social values and expectations of interested parties in the goals and actions of the organization of economic, social and environmental directions, it acts as a prerequisite for social utility. As an integral part of business performance, it ensures the improvement of the economic and socio-dynamics of the organization. The presence of a relationship between them is established, its nature and direction are shown. Social responsibility is a universal socio-economic phenomenon that mediates the interrelationship of social and economic mechanisms, that performs certain functions in the vital activities of the organization and society and affects their sustainable development. It is emphasized that the concept of «social responsibility» has a broad interpretation in various scientific works, legislative acts and regulatory documents and by its nature should cover multifaceted aspects of conducting business.

Key words: *responsibility, social responsibility, corporate responsibility, international standards, organization, business.*